

EN FASCISTISK ARBEJDERBEVÆGELSE?

Victor Lundberg: En idé större än döden. En fascistisk arbetarrörelse i Sverige 1933-1945. Gidlunds Förlag, Vilnius, 2014. ISBN: 978-91-7844-901-9

Af Chris Holmsted Larsen

Historien om den europæiske arbejderbevægelses udvikling i samspil med socialismen er i dag så veletableret en fortælling, at få længere stiller spørgsmålstegn ved om det havde fået et anderledes skæbnesvangert udfald, f.eks. hvis fascismen havde sejret. Dette spørgsmål, der også burde vække uro anno 2016 – men det vender jeg tilbage til – er et fint udgangspunkt for at læse Viktor Lundbergs bog om den svenske fascistiske bevægelses forsøg på at vinde indpas i den svenske arbejderbevægelse fra 1933 til fascismens nederlag i 1945.

Lundberg analyserer den fascistiske arbejderbevægelses organisering, propaganda, og politiske og utopiske drivkræfter og utopier. Den primære fokus er den såkaldte Lindholm-bevægelse, der forankret i den nazistiske venstrefløj forsøgte at opbygge en revolutionær nazistisk arbejderbevægelse, der igennem gadevold, propaganda og politisk organisering søgte at fravristede den etablerede socialistiske arbejderbevægelse monopollet på repræsentationen af de svenske arbejdere. Lindholm-bevægelsens førerskikkelse var nazisten Sven Olov Knutsson Lindholm, som var stærkt inspireret af den tyske nazisters antikapitalistiske ”venstrefløj”. Det var denne fløj, under ledelse af Gregor Strasser og Ernst Röhm, der blev ryddet af vejen efter Hitlers alliance med den nazistiske højrefløj og storkapital i 1934. Men på trods af vedvarende interne magtkampe blandt de svenske nazister, der overvejende var organiserede

i Nationalsocialistiska Arbetarpartiet, så udøvede Lindholm og hans proselytter en betydelig indflydelse på de svenske nazister helt frem til krigens afslutning i 1945. Dette kom blandt andet til udtryk igennem virket i Nationalsocialistiska Industriarbetarförbundet, der var et forsøg på at opbygge en basis op for en selvstændig nazistisk fag- og arbejderbevægelse, der med lige dele antikapitalisme, antisemitisme og nazistisk (arbejder)kropskultur skulle vriste den svenske arbejder bort fra etablerede fagbevægelse.

Lindholmernes fascistiske propaganda trak store vekslers på den samtidige kommunistiske ditto. Men det var også en særegen apokalyptisk og antisemitisk nationalisme, hvor det kropsarbejdende menneske var katalysator for fremtidens racerene nazistiske utopi. Det står endvidere som en kuldegysende understregning af, at årsagerne til fascismens manglende succes ikke skyldtes manglende fascistisk politisk tæft, men derimod dybereliggende faktorer, som ikke mindst skyldtes arbejderbevægelsens egne aktive modforanstaltninger. En af Lundbergs vigtige forklaringer er, at de socialistiske organisationer og partier i forvejen havde haft så stor succes med en målrettet politisk, kulturel og ideologisk prægning af den svenske arbejder, der så at sige gjorde ham/hende immun overfor fascisternes forsøg på at kapre ’hjerter og sjæle’ blandt de svenske arbejdere. En vigtig konsekvens var således, at den særlige nazistiske antikapi-

talisme, der smeltede sammen med antisemitismen, faldt på gold jord blandt de svenske arbejdere.

Udover analysen af Lindholmernes virke og effekt rummer bogen en rigdom af væsentlige diskussioner og analyser, der også vil vække interesse blandt hjemlige arbejderhistorikere, der beskæftiger sig med arbejderbegrebet og arbejderbevægelsens udvikling og identitet. Forfatteren diskuterer bl.a. den væsentlige præmis, hvorvidt det overhovedet giver mening at tale om en fascistisk arbejderbevægelse? Lundberg konkluderer, at det kan og bør man gøre. Men dermed rammer han også midt ned i en ømtålig debat, hvor politiske idiosynkrasier har haft en betydelig indflydelse på hvad arbejderbevægelsesbegrebet kan/skal rumme. Eftersom de danske nazister, modsat situationen i Tyskland og delvist Sverige, ikke evnede at udfordre den socialdemokratisk og kommunistisk hegemoni, så har spørgsmålet heller ikke været påtrængende. Men det har dog immervæk haft betydning for, hvad danske arbejderhistorikere har beskæftiget sig med, ligesom det har haft betydning for hvad fx Arbejderbevægelsens Bibliotek & Arkiv har optaget i deres samlinger. Den ideologiske og politiske udfordring er desværre heller ikke forsvundet – faktisk tværtimod. Det er netop hér Lundbergs bog for alvor bliver relevant, dvs. når man overvejer de store udfordringer som nutidens arbejderbevægelse står overfor. Vi lever i en tid, hvor fremmedfjendske højrepopulistiske partier og gule fagforeninger (igen) bejler til

arbejdernes gunst med en giftig cocktail af propaganda, der har bekymrende mange lighedstegn med 1930ernes rendyrkede fascistisk ditto.

Lundbergs bog er yderst læseværdig og det bør også nævnes, at den giver et fint overblik over den internationale fascismeforskning og de aktuelle diskussioner, der præger denne. Bogen er desuden skrevet på baggrund af et rigt kildemateriale, der ikke kun udgøres af Lindholmernes egne arkivalier, men desuden det svenske sikkerhedspolitis righoldige arkivalier, der indtil for nyligt har været klassificeret. En idé större än döden rummer vigtige analyser fra en periode, hvor det lykkedes en bevidst og målrettet socialistisk arbejderbevægelse at kaste grus i fascisternes morderiske maskineri. Men historien kunne meget vel have fået et anderledes dystert forløb, hvis selvsamme arbejderbevægelse havde forholdt sig passiv, imødekommende eller tøvende overfor truslen fra den fascistiske udfordring.

Bogen kan varmt anbefales, ikke mindst for de, der ønsker en bredere forståelse af et særligt foruroligende kapitel i arbejderbevægelsens udvikling. Den er også anbefalelsesværdig for de, som ønsker at forstå en nær fortid, der har foruroligende mange lighedstegn med truslerne imod nutidens arbejderbevægelse, hvor nationalt navlepilleri og højrepopulisme igen truer ikke kun arbejderbevægelsen, men selve demokratiets overlevelse.

NORDISK KOMMUNISME I KOMPARATIVT PERSPEKTIV

Åsmund Egge og Svend Rybner (red.):

Red Star in the North. Communism in the Nordic Countries.

Orkana Akademisk, Stamsund 2015. 355 sider, ISBN: 978-82-8104-242-1.

Af Julie Birkedal Riisbro

Har der på noget tidspunkt eksisteret en særlig form for *nordisk* kommunisme? Dette interessante spørgsmål rejser den danske historiker Morten Thing i bogens introduktion, og det løber som en af de røde tråde gennem værkets 15 kapitler, hvori en række forskere med stor kyndighed behandler forskellige aspekter af kommunismen i Norden. *Red Star in the North* er resultatet af et fælles nordisk samarbejde, men forfattergruppen er dog ikke ligeligt sammensat efter nationale kriterier. Der er således slet ingen svenskere at finde blandt de 12 bidragydere.

Bogen indeholder dels en række mere overblikssprægede kapitler, der kaster lys over temaer som partiorganisationernes udvikling, struktur og aktiviteter, relationen til moderskibet Komintern i Moskva og den strategiske og ideologiske udvikling og dels et antal kapitler, der er helliget mere specifikke emner så som "Moskva-guldet", kommunismen og de intellektuelle, kommunisternes syn på den nationale faktor, de skandinaviske kommunistpartier under Anden Verdenskrig, forholdet til de socialdemokratiske partier og den stalinistiske terror og Norden.

Den overordnede intention har været at gennemføre en tematisk disponeret undersøgelse, der hæver sig over de rent nationale forhold, der hidtil har været det primære udgangspunkt

for forskningen, og i stedet betragte de nordiske kommunistpartier i et komparativt perspektiv.

Det er en absolut prisværdig indfaldsvinkel, og *Red Star in the North* byder da også på en mængde interessante oplysninger og tabeller. Der er uden tvivl lagt et meget stort arbejde i at indhente og sammenstille data fra de forskellige lande, og flere af kapitlerne kendetegnes ved at være overordentlig faktamættede.

Selv om bogens tematiske og sammenlignende tilgang på den ene side må siges at repræsentere et spændende nybrud, kan det på den anden side heller ikke nægtes, at særligt nogle af bogens mere oversigtsprægede kapitler er kommet til at fremstå noget fragmentariske og opremsende i deres opbygning. Her skal man som læser virkelig holde godt fast for at bevare det store overblik, når der på få linjer springes fra det ene land til det andet.

Det bør desuden bemærkes, at bogens tyngdepunkt klart er tiden omkring kommunistpartierne dannelse, deres udvikling i mellemkrigstiden og situationen under og umiddelbart efter Anden Verdenskrig. Den lange periode under den kolde krig og frem til kommunismens kollaps omkring 1990 dækkes kun ganske sporadisk.

Bogen er udstyret med et fyldigt noteapparat. Der refereres dog først og fremmest til lidt

ældre fremstillinger, mens det langsomt tynder ud med henvisninger til den nyeste forskning på feltet. Som eksempler på materialer, der enten slet ikke er nævnt eller i hvert fald på ingen måde fuldt udnyttet, kan alene i dansk sammenhæng nævnes Koldkrigsudredningen fra Dansk Institut for Internationale Studier fra 2005, PET-kommissionens beretning (især bind 6) fra 2009, udgivelserne fra det nu nedlagte Center for Koldkrigsforskning og de seneste års publikationer, der har deres rod i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og Syddansk Universitets projekt til hjemtagelse af danske personsager fra Komintern-arkivet.

Det fremhæves på bogens bagsidetekst, at ærindet er at give en fremstilling, der bygger på det nye kildemateriale, der blev tilgængeligt efter Sovjetunionens sammenbrud. Dette er slået igennem med varierende styrke i de enkelte kapitler. Her udmærker sig ikke mindst Svend Rybners spændende bidrag om nordiske spaniensfrivillige ved at være baseret på en stor mængde originalt kildemateriale fra de russiske arkiver.

Som det ofte ses i antologier, har bogen et lidt broget præg. Nogle emner bliver grundigt belyst i selvstændige kapitler, mens andre og mindst lige så vigtige forhold enten helt forbigås eller kun nævnes i forbifarten. I bogen finder man til eksempel et særskilt kapitel om kvinderne i de nordiske kommunistpartier og om nordiske kommunister på partiskole i Moskva, mens emner som partiernes illegale arbejde, kadreproblematikken og de mange kommunistiske front- og fagorganisationer ikke har fået deres eget afsnit og således kun strejfes lidt hist og her.

Bogens fokus ligger i sagens natur på den interne udvikling i de nordiske kommunistpartier og ikke på den samlede verdenskommunistiske bevægelse med Sovjetunionen i spidsen, selv om der jo var et tæt og afgørende samspil her. I sit forslag til en alternativ periodisering af de nordiske partiers historie fremhæver Morten Thing netop forholdet mellem på den ene side de politiske dekretter, der blev udstukket af Moskva og implementeret i de respektive partier, og på den anden side den særlige nationale

kontekst, de ramte ned i. Hvordan de to aspekter skal vægtes, når det gælder de nordiske partier, er stadig til diskussion blandt historikerne. Men at udviklingen i sovjetisk inden- og udenrigspolitik havde endog meget stor betydning, vil de fleste erklære sig enige i. Derfor kunne man godt have ønsket sig, at det sovjetiske perspektiv var blevet fremhævet noget stærkere i flere af bogens kapitler.

En række tabeller i slutningen af værket viser blandt andet udviklingen i medlemstal og resultaterne ved parlamentsvalg for de respektive partier. Disse tabeller vil lige som selve teksten være særdeles nyttige for alle forskere, der beskæftiger sig med emnet. For udenlandske historikere, der ikke mestrer nogen af de nordiske sprog, vil dette engelsksprogede værk i ganske særlig grad kunne være en støtte ved studiet af kommunismen i Norden.

Bogen er forsynet med både et person- og et emneregister, hvilket klart letter brugen af den som opslagsværk. Til gengæld findes der ikke nogen samlet litteraturoversigt og heller ikke separate litteraturlister efter de enkelte kapitler. Her er man henvist til fodnoterne. Og det gør det ikke ligefrem nemt at få overblik over den ret omfangsrige litteratur, der efterhånden findes på området.

Alt i alt: Red Star in the North er et yderst informationsrigt værk skrevet af en række specialister på feltet fra fire af de fem nordiske lande. Forfatterne er gået ambitiøst til værks, og bogens komparative tilgang føles på en og samme tid både som dens styrke og dens svaghed. Gennem sammenligningerne får læseren utvivlsomt både ny indsigt og ekstra stof til eftertanke. Men man har ind imellem fornemmelsen af, at de gode intentioner ikke altid er ført ud i livet helt på den måde, det var tænkt fra begyndelsen.

I bogens samlede konklusion besvarer Åsmund Egge det indledende spørgsmål. Nej, man kan overordnet set *ikke* tale om nogen særlig nordisk kommunisme, dertil skilte Finland og Island sig for meget ud. Konklusionen er overbevisende, men vil for de fleste nok heller ikke komme som nogen større overraskelse.

DATTEREN MED ET MENNESKELIGT ANSIGT

Rosemary Sullivan:

Stalins datter: Svetlana Allilujevas utrolige og turbulente liv,
København, Informations Forlag, 2015, 599 s., ISBN: 978-87-7514-391-7

Af Kim Frederichsen

Svetlana Allilujeva (født Stalina) burde ikke være så ukendt et navn herhjemme, som man umiddelbart kunne tro. Begge hendes erindringsværker er udkommet i dansk oversættelse (*Erindringer: Breve til en ven* (1967) og *Således skete det* (1970)), tillige med sovjetologen Martin Ebons biografi om hende (*Svetlana: Stalins rødtop – Sovjets dilemma* (1967)).

Svetlana Allilujeva var datter og yngste barn af den sovjetiske diktator Josef Stalin og dennes anden hustru Nadja Allilujeva. Hun blev født i Moskva i 1926 og døde i eksil i 2011 i USA. Hendes aske blev af hendes yngste datter spredt i Stillehavet.

Bogen er en grundig og fyldig gennemgang af hendes liv, og selvom den indledes med det dramatiske højdepunkt – hendes afhopning til USA i 1967 under et ophold i Indien – kan den opdeles i 4 dele: Barn- og ungdommen, livet i Sovjetunionen efter Stalins død, flugten til USA samt livet i emigrationen.

Svetlanas barndom og ungdom beskrives som et strengt liv med fjerne forældre og oplevelsen af et voldsomt svigt i forbindelsen med moderens selvmord. Herefter var hun overladt til sin far, en af det 20. århundredes mest blodtørstige diktatorer, hvilket også afspejlede sig i Stalins forhold til sin datter, som han det ene øjeblik kunne forkæle grænseløst og det næste

ydmuge fysisk og psykisk, som det var tilfældet for så godt som alle i den lunefulde sovjetførers omgangskreds. Vi følger hendes ungdom og udvikling til en ung kvinde, der foretager et ungdomsoprør mod lige præcis den far, der stod bag de omfattende udrensninger i Sovjetunionen (hvilket Sullivan ikke er bleg for at komme ind på), som også ramte helt ind i midten af hendes egen familie. Og vi ser, hvordan omfanget og hendes fars ansvar for begge dele efterhånden gik op for hende.

Stalin døde, men Svetlana blev ved med at leve i skyggen af hans navn, hvilket gav sig udtryk i en flugt gennem en lang række uddannelser, jobs, ægteskaber og forhold, der endte med, et liv som enlig mor til to børn. På trods af sin fortid og sit navn, som hun skiftede til morens fødenavn, da Khrusjtjovs afstaliniseringskampagner var på højdepunktet, lykkedes det Svetlana at opnå en stor omgangskreds. I denne kreds var der også en række kendte forfattere som f.eks. Andrej Sinjavskij og andre dissidenter, der blev udrenset i politiske processer længe efter Stalins død. Eksemplerne i bogen viser om noget, hvordan Sovjetunionen også efter Stalins død fortsatte med at være en total stat, der ikke stolede på sine egne borgere og frygtede den frie tanke. Hvilket også kom til udtryk i den kontrol magthaverne under såvel

Khrusjtjov som Brezjnevs søgte at udøve over det statsikon, de betragtede Stalins datter som. Det kom især til udtryk, da hun blev gensidigt forelsket i den kronisk syge inder Brajesh Singh, men ikke kunne få kommunistpartiets tilladelse til at gifte sig med ham.

Mod alle odds fik hun efter hans død lov til at rejse til Indien og sprede hans aske. Det er samtidig indledningen til bogens tredje del. Svetlana blev i Indien langt længere end sovjetmyndighederne havde givet hende tilladelse til, og da hun endelig stod overfor at rejse hjem, besluttede hun sig impulsivt til at hoppe af. Herved blev hun en varm kartoffel pga. amerikanske embedsmænds opfattelse af at befinde sig i et tøjbrud i det amerikansk-sovjetiske forhold. Vi følger derfor hendes lange og besværlige rejse fra Indien til USA, der bød på officielle og uofficielle ophold i forskellige europæiske lande.

I bogens fjerde del følger vi i en voldsom detaljegråd hendes omflakkende og urolige liv i USA, der undervejs bød både på et nyt ægte-

skab, et tredje barn og for en kortere bemærkning en afhopning til Sovjetunionen.

Selvom bogen er velskrevet, velresearchet og velkvalificeret oversat, savner man en grundigere korrekturlæsning fra forlagets side. Foruden enkelte sproglige fejl er der flere selvmodsigelser undervejs i teksten. For eksempel hævdes det i begyndelsen af bogen, at Svetlana flygter fra den sovjetiske ambassade i Delhi, mens man på ambassaden fejrer kvindernes internationale kampdag, samme fest er i bogens tredje del først gentaget, men bliver få sider senere til en reception for en sovjetisk marskal. Sidetalsmæssigt er det en tung bog, men den bidrager også betydeligt til vores kendskab til forhold i den sovjetiske ledelses indercirkler og livet i det post-stalinistiske Sovjetunionen, hvorved den fremstår som et vigtigt supplement til de værker om Stalintiden, der er udkommet på dansk i det seneste årti, mens anden halvdel giver et anerledes indblik i Den Kolde Krigs indflydelse på menneskeskæbner. Det er især bogens første godt 300 sider, den skal anbefales for.

ANMELDELSE

ØSTERSØEN I KRIG OG FRED

Thomas Wegener Friis & Michael Scholz (Hrsg.):

Ostese. Kriegsschauplatz und Handelsregion. Festschrift für Robert Bohn

Gotland University Press 20, Visby, 2013. 342 s.

Online: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:713234/FULLTEXT01.pdf>

Af Christoph Klinger

Et festskrift er som paella – det indeholder alt godt fra havet og noget for enhver smag. Dette festskrift til Robert Bohn adskiller sig ikke meget fra andre udgivelser i *hyldest af akademikere der fylder rundt*-genren.

Robert Bohn har – som den obligatoriske bibliografi over hans udgivelser viser – været en flittig skribent igennem sit forskerliv. Og vidtspændende. Fra den tunge tyske Dissertation *Das Handelshaus Donner in Visby und der gotländosche Aussenhandel im 18. Jahrhundert. Eine Studie zur Handels- und Seefahrtsgeschichte des Ostseeraums im Spätmerkantilismus*, udgivet i 1989, over disputatsen *Reichskommissariat Norwegen. "Nationalsozialistische Neuordnung" und Kriegswirtschaft* fra 2000 til de flotte introduktions-hæfter om Danmarks, Slesvig-Holstens, søfartens og piraters historie fra forlaget Beck i München. Som udgiver har han bl.a. bidraget til skrifter om de tysk-skandinaviske forhold efter 1945 og Østersøområdet mellem Anden Verdenskrig og Den Kolde Krig. Og han har naturligvis også udgivet en stor mængde artikler relateret til sin forskning.

Festskriftet falder i fire dele med tre-seks artikler i hver gruppe. Jeg vil i denne anmeldelse se nærmere på et par artikler fra delene Moderne Krigshistorie og Den Kolde Krig.

I Jesper Thestrups artikel om danske fordomme, vedr. kvinder i efterretningstjenesten

i 1930'erne, tages der udgangspunkt i Horst von Pflugk-Harttung-sagen. Pflugk-Harttungs involvering i mordene på de tyske kommunister Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg førte ham til Skandinavien, hvor han i 1938 efter et tip fra Ernst Wollweber, blev anholdt i København og anklaget som militærspion og udvist til Nazityskland i 1939. I forbindelse med selve anholdelsen og politiets og Generalstabens Efterretnings-sektions (GE) efterforskning lykkedes det Pflugk-Harttungs kone Asta at advare både den tyske ambassade og det netværk af spioner og informanter, som var tilknyttet hendes mand. Hun stod også for kommunikationen mellem ham og omverdenen, mens han var i politiets varetægt. Kildematerialet er – som oftest indenfor e-branchen – sparsomt, men alt tyder på, at hun overtog hendes mands opgaver efter udvisningen, ordentlig betalt af den tyske Abwehr-tjeneste. Og uden nogensinde at blive afhørt af de danske myndigheder. På samme vis blev konerne til de øvrige arresterede mænd i Pflug-Harttungs netværk heller ikke afhørt eller mistænkt – hvilket gav dem rig mulighed for at skaffe sig af med det inkriminerende materiale, der måtte ligge hos deres mænd. Ingen af kvinderne blev taget seriøst af de danske politifolk – om det skyldes en mandlig fordom om kvinders hang til sladder og dermed umuligheden af, at de kunne virke som spioner,

eller at kvinderne ikke levede op til det stereotype billede af den erotisk tiltrækkende Mata Hari er uvist. Men denne dumhed fra myndighedernes side er ikke begrænset til mellemkrigstidens Danmark.

Torsten Diedrichs undersøgelse af DDRs søværns ageren i Østersøen, som del af Warszawa-pagtens (WP) marine er et fint studie i de kendte (defensive) krigsplaner fra WP-landene om at svare på et tænkt NATO-angreb ved at besætte Vesteuropa indenfor 15 dage, og dermed afskære USA og Storbritannien fra at trænge massivt ind på krigsskuepladsen. Planerne involverede også DDRs Nationale Volksarmee og Volksmarine ved fronten på kysten af Østersøen. Formålet med nedkæmpelse af COMBALTAPs dansk-tyske kræfter til lands, vand og i luften og besættelsen af Danmark – som skulle ske via Slesvig-Holsten og Jylland frem mod magtens centrum på Sjælland – var at tvinge Danmark ud af NATO og åbne døren til landene ved Nordsøen og Atlanterhavet. Planerne var aktive indtil slutningen af 1980erne, men DDRs søværn var i 1950erne endnu svækket og slet ikke brugbare til andet end defensive hjælpeopgaver overfor de sovjetiske og polske søværnsenheder. Først i slutningen af 1960erne begyndte man at opstille og træne med offensive midler, herunder både til landing af tropper på bl.a. Lolland og i bælt- og sundområder – kildestudier har vist, at de vestlige modsvar i form af bl.a. Langelandsfortet og Stevnfortet var de rigtige løsninger på de militære spørgsmål man havde analyseret sig frem til. I samme årti var planlægningen af indsatsen af atomvåben en sædvanlig del af WPs *war games*. Det var dog først i 1970 at de østtyske marine blev sidestillet med USSRs og Polens. Og med USSRs Baltiske Rødbannerflotte som primus inter pares. Og med DDRs notoriske økonomiske udfordringer lykkedes det aldrig landet at leve op til de høje sovjetiske krav om merbevæbning

og -udrustning. Samtidig regnede man i tilfælde af et NATO-angreb ville miste op til 60 % af de østtyske marinekræfter før en modoffensiv fra de øvrige WP-lande kunne effektueres. Først med Gorbatsjovs tiltræden begyndte USSRs at blive underlagt en virkelig defensiv militærdoktrin.

Den tredje og sidste artikel med relevans for selskabets brugere er Thomas Wegener Friis' forskningsoversigt om Danmark som BRDs og DDRs nabo. Fokus har igennem de seneste årtier – på trods af en gunstig arkivsituation – ligget på de første 25 år efter afslutningen af Anden Verdenskrig og løsningen af de spørgsmål som knytter sig til flygtningespørgsmålet, emigrationen af tyske eksilkommunister til DDR og mindretallene i Sønderjylland og Sydslesvig. De skitserede forskningsdesiderata vedr. COMBALTAPs historie er ved at blive mindsket gennem Jesper Thestrup ph.d.-projekt ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg/SDU fra 2013-2016. Den østtyske udenrigs- og anerkendelsespolitik og militærspionage overfor Danmark og de øvrige nordiske lande er velbelyste emner – uden akademisk akkuratesse gælder det også for funktionerne af de officielle og uofficielle medarbejdere i Ministerium für Staatssicherheit (MfS/Stasi) i Norden. Anerkendelsespolitikken skete som bekendt i et diplomatisk trekantsforhold, i det Danmark var Vesttysklands faste partner, ikke mindst i NATO, hvorimod DDR måtte gøre sig til gennem en række initiativer på områder indenfor fx kultur, handel og turisme, herunder de kort efter anerkendelsen i 1972 aflyste Østersøuger i Rostock. De stærke ideologiske (og finansielle) forbindelser mellem SED og DKP er fraværende hos Wegener Friis, men behandles dog punktvis i de af ham nævnte antologier. Artiklen anbefales især til de danske læsere og studerende, som ønsker at dykke ned i dette spændende forskningsområde.

KUPPET I CHILE – OG DEN DANSKE VENSTREFLØJ

Morten Lassen:

Kuppet i Chile – og den danske venstrefløj
430 s., Informations Forlag 2015

Af Morten Thing

Selvom det er lang tid siden, så er denne moppedreng af en bog meget aktuell. Den handler meget specifikt om selve magtproblemet i forhold til en socialistisk strategi. Sagt på en anden måde: hvis man støtter en udvikling mod et socialistisk samfund, kan man så nå dette mål ad demokratisk vej? Kan man kort sagt stemme sig til socialismen?

Den 11. september 1973 kuppede den chilenske hær den demokratisk valgte Salvador Allende. Dengang troede vi på venstrefløjen, at USA stod bag. Og mange læste tolkningen af kuppet derhen, at kun en væbnet revolution havde nogen chancer i forhold til at få magten i samfundet. *Moralsk* stod USA bag kuppet, og det havde været Nixons plan fra valget af Allende tre år tidligere: at kuppe ham ud. Sådan havde han instrueret Henry Kissinger. Men Pinochets kup var faktisk hærens egen plan.

Alle disse spagede tråde udreder Morten Lassen på bedste vis i sin bog *Kuppet i Chile*. Den handler om, hvad der egentlig skete i Chile, amerikanernes egentlige indsats, om den danske venstrefløjs faktiske forsøg på at finde sit ståsted og de chilenske flygtninges vej til Danmark. Det er en bog, som når hele vejen rundt.

Bogens optakt og første kapitel handler om Nixons forsøg på at lave et kup mod Allende. Han og Kissinger sætter CIA til at etablere en

alliance med højreradikale med henblik på at vælte eller kuppe Allende. Det ser ud som om det har været svært, og måske er det sådan, at lige da de i Washington var ved at opgive ideen, slog det chilenske militær selv til.

Den chilenske fredelige vej til socialismen fødtes i 1970 under heftige veer. Allende havde et flertal imod sig, men de 64 % af stemmerne, som stemte på andre, kunne ikke forene sig om at vælte ham ad demokratisk vej. Dermed var vejen banet for Unidad Popular, Folkeenheden, Allendes alliance. På venstrefløjen blev Allende presset af MIR, Den Venstrerevolutionære Bevægelse, til at fremskynde sine socialistiske planer. MIR havde en nær forbindelse til Cuba, hvor en stor del af medlemmerne havde modtaget våbentræning. En af Allendes første embedshandlinger var at give amnesti til en stor gruppe MIR-folk, som sad i fængsel for "bankrøvier og terror". MIR var desuden en bevægelse, som var imod den parlamentarisk-demokratiske vej. Den 11. juli 1971 nationaliserede Folkeenheden kobberet. USA svarede igen med blokade af eksport til Chile og boykot af import af chilensk kobber.

Den 11. september 1973 tog militæret så magten, bombede præsidentpaladset. Allende endte med at begå selvmord. Først derefter kom kontrarevolutionen. Militærdiktaturet førte en blodig politik overfor fjenderne. Døds kara-

vanen drog rundt i landet og henrettede fjender uden dom. Pinochet afskaffede demokratiet og udnævnte sig selv til præsident. Muligvis slog styret også Pablo Neruda ihjel, fordi regimet frygtede, at han ville oprette en eksilregering i Mexico.

Dagen efter kuppet var der en demonstration foran den amerikanske ambassade i København. To dage senere arrangerede DKP en demonstration på Blågårds Plads med talere fra DKP, SF og Socialdemokratiet. Et andet sted i byen demonstrerede De danske Vietnamkomiteer. Der var ikke en, men flere stemmer i det allerførste solidaritetsarbejde i Danmark. Og måske skal man også huske på, at *Jyllands-Posten* mente kuppet var nødvendigt og avisen anklagede Allende for med demokratiske midler at ville afskaffe demokratiet.

I september dannedes Chilekomiteen, som rummede repræsentanter for stort set hele venstrefløjen. Men den var en tidsindstillet bombe. Det var ikke mange år siden, at DKP havde splittet Vietnam-bevægelsen for at få politisk kontrol. Det nye venstre bar derfor på en voldsom modvilje mod DKPs forsøg på at begrænse Chilekomiteens grundlag. Det førte så til, at DKP forlod Chilekomiteen og oprettede sin egen Salvador Allende Komité.

Splittelsen førte til den diskussion, jeg indledte med at ride op: Kan vi stemme os til magten? Det nye venstre var i det store og hele enig om at svare nej til spørgsmålet, mens DKP og SF var mest tilbøjelige til at svare ja.

Efter kuppet forlod mere end 1 million chilenerne Chile, måske 200.000 var politiske flygtninge, og af dem kom 800 til Danmark. De repræsenterede Folkeenhedens forskellige positioner, som også tolkede læren fra Chile forskelligt, alt efter som de var chilenske kommunister eller MIR-folk. Morten Lassen har interviewet flere af flygtningene, som ofte havde det svært kulturelt i Danmark. Mange ægteskaber gik i stykker fx.

Under diktaturet i Chile fik Milton Friedmans apostle lov til at prøve monetarismen af på den chilenske økonomi. Det førte nærmest til øko-

nomiens sammenbrud og til skabelsen af en enorm fattigdom. Diktaturet som skulle redde demokratiet var et voldeligt og blodigt tyranni, som holdt alt for længe. Pinochet blev godt nok arresteret i England, men fik lov at dø hjemme i Chile. Vejen tilbage til demokratiet viste sig at blive en torneret sti.

Morten Lassens store fortælling har godt greb om Chiles historie fra 1970-2000. Han bruger et meget stort kildemateriale til at sandsynliggøre sin fortælling. Det samme gælder hans fortælling om solidaritetsarbejdet i Danmark og det officielle Danmarks kamp imod menneskeretsforbrydelserne i Chile. Det er virkelig en bog til at blive klogere af.

Det grundlæggende problem, bogen rejser, bliver belyst fra mange sider. Det bliver ret klart, at det egentlige problem i Chile lå i, at der faktisk *ikke* var en opbakning fra flertallet til en socialistisk ændring af samfundets struktur. Man kunne så, som MIR gjorde det, påkalde sig historien og hævde, at socialisterne repræsenterede den fremtid, som under alle omstændigheder ville komme, og at de repræsenterede folket. Men det er svært at forklare, hvorfor folket ikke er flertallet. At USA kunne have været bagmanden for kuppet, ændrer sådan set ikke så meget ved situationen. Selv hvis der havde været flertal for Folkeenheden, ville USA muligvis have grebet ind. Man kan altså konkludere, at analysen viser, at folkeenheden ikke havde flertal for sin socialisme, men at selv et flertal næppe var en forsikring mod indblanding fra USA.

Hvordan står det så til i dag med bogens analyser? Man kan sige, at udviklingen i overvågningsteknik og oprørsbekæmpelse udviklet ikke mindst i USA og Israel har nu et sådant omfang, at det blot skærper nødvendigheden af at have et klart flertal bag sig til en socialistisk ændring. Men samtidig må man gøre sig klart, at netop overvågningen gør det endnu mere muligt og for nogle antisocialistiske kræfter 'nødvendigt' at gribe ind. Udviklingen siden 1973 har derfor kun skærpet bogens problemstilling og analyse.

DE UVÆRDIGE SOM ET MORALSK PROBLEM

John Bertelsen og Birgit Kirkebæk: Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika. Historien om anbragte, der udstyret med enkeltbillet blev sendt fra Anstalten ved Saksøbing til Amerika i perioden 1867-1930.

SFAH's Skriftserie nr. 55, Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, ill., 2014, 253 s., 199 kr., ISBN 978-87-87739-54-2.

Af Cecilie Bjerre

“Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika” er skrevet i et samarbejde mellem fhv. lektor John Bertelsen og professor Birgit Kirkebæk – begge med baggrund i specialpædagogikken. De har skrevet et lokalhistorisk værk om anstalten ved Saksøbing i perioden 1867-1930 med et mikrostudie over 26 anbragte tvangsarbejdere, som fik en billet til Amerika. Værket behandler ud over dette mikrostudie fattiglovgivning, lokalhistorie, fattiggårde, anstaltens hverdagsliv og lægerne på anstalten.

I denne periode var anstalten ved Saksøbing både en arbejds- og sindssygeanstalt. Oftest var løsgænger og tigger årsagen til indsættelse på anstalten, men det kunne også være grundet vold og drikkældighed. Forfatterne stødte på stamnumre i arkivalierne, hvorpå der var skrevet “Amerika” uden nærmere forklaring. Det viste sig, at 27 personer, hvoraf 26 blev sendt af sted til Amerika, havde en sådan påtegning i deres journal. Det drejede sig altså om et fåtal af de institutionaliserede, der blev udstyret med en enkeltbillet fra Lolland til Amerika. Det har ført forfatterne til at stille følgende spørgsmål: Hvorfor blev denne lille håndfuld mennesker sendt af sted, når langt de fleste blev tilbage på fattiggård eller arbejdsanstalt? Var der

med udsendelser tale om deportation eller en ny chance?

Til det første spørgsmål henviser forfatterne til, at de 26 personer, heraf to kvinder, alle var uønskede i lokalsamfundet, hvor ingen ønskede at ansætte dem ved en eventuel udskrivelse fra anstalten. De havde derfor ingen udsigter til et selvopretholdende liv uden for murene. I forhold til det andet spørgsmål redegør forfatterne for, at deportation er en juridisk handling, hvor man får fjernet sine statsborgerlige rettigheder. Udsendelse til Amerika kunne kun ske med samtykke fra den anbragte. Bertelsen og Kirkebæk opererer dog med en bredere forståelse af deportation, og de henviser til, at samtykket var “frivillig tvang”, da den anbragte ellers var hensat til at være anbragt på anstalten på ubestemt tid. Dette skal forstås i overført forstand, idet den indsatte ikke skulle vælge mellem Amerika eller anstalten, men fordi den indsatte, som ingen ville ansætte, formentlig ville havne på anstalten igen. Et eksempel herpå var Svend Harald Edvard Sørensen, der sprang fra i sidste øjeblik og alligevel ikke ville rejse til Amerika, hvorefter han blev sendt hjem til sin familie. Han forblev dog en del af systemet, da han efterfølgende blev indsat for henholdsvis vold og tyveri.

Med Svends historie in mente kan man måske sætte spørgsmålstegn ved, hvorvidt deportation er en dækkende karakteristik af udsendelserne. Forfatterne skriver, at beslutningen om udsendelse blev legitimeret med håb om den enkeltes forbedring og chance for at skabe sig et nyt liv. Men her vil jeg indføje, at det måske var et genuint håb fra anstaltens ledelse, at den enkelte kunne skabe sig en bedre fremtid i Amerika, samtidig med at man skaffede sig af med en omkostningstung og besværlig person for resten af lokalsamfundet. At det kunne være gjort i bedste mening uden de dybere etiske overvejelser om, hvad det var for en skæbne den anbragte havde at vælge imellem.

Det var undtagelsen at blive udsendt. Selvom der kan identificeres fællestræk ved udsendelserne, beroede de på afgørelsen om den enkelte. Kildematerialet hertil giver et sjældent indblik i de udsendtes baggrund og forhold, idet arkivalierne bl.a. består af konfiskerede breve sendt af de anbragte til familiemedlemmer. Derudover er det interessant at få indblik i logikkerne af de lokale forvaltningspraksisser i deres forsøg på at blive fri for de (mest) vanskelige indsatte. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at Justitsministeriet ikke tillod, at fattiggasserne anvendtes til at udstyre anbragte med en enkeltbillet til Amerika, hvorfor disse skete med baggrund i lokale private indsamlinger. Hele lokalsamfundet gik dermed med til at finansiere en persons omkostninger til rejsen og ekviperingen dertil – oftest blev den udsendte forsynet med nye klæder, landgangspenge, penge til barber etc.

Ud over mikrostudiet af de udsendte fremkommer forfatterne også med interessante perspektiver om den mere generelle institutionshistorie. Hvordan en almindelig arbejdsdag så ud for de anbragte, er kilderne ifølge Bertelsen og Kirkebæk stort set tavse omkring, hvilket må siges at være ret påfaldende – en tvangsarbejds-

anstalt, hvor indsatte var tvunget til at arbejde. Det er også interessant, at anstalten afveg fra lignende institutioner i samme tidsperiode ift. fokus på moralsk kategoriseringer af indsatte frem for diagnosticeringer. En indsat med kaldnavnet “smukke Sjales” blev beskrevet som “defekt aandsløvet degenereret”, hvor forfatterne påpeger, at på trods af denne diagnose var notat holdt i moraliserende vendinger (s. 84). Her kunne jeg godt have ønsket mig en større nuancering, idet såkaldte videnskabelige diagnoser sjældent er støvsuget for moralske vurderinger.

Bogens styrke består uden tvivl i mikrostudiet af de 26 personers skæbner – blot kunne man have ønsket sig denne del endnu mere udfoldet. Imponerende nok har Bertelsen og Kirkebæk kunne spore fem skæbner i Amerika, som tilsyneladende klarede sig godt, ni vendte tilbage til Lolland og blev genindsat på anstalten, og de resterende 12 har ikke kunnet opstøves. Den uværdigt fattige/arbejdsløse er en yderst aktuell problemstilling, og bogen viser med stor tydelighed farene ved at knytte et menneskes værdighed sammen med arbejde, ligesom de peger på tendensen til individualiseringsforklaringer på arbejdsløshed: “Forholdet mellem de til enhver tid fravalgte og de der fravælger med baggrund i økonomiske overvejelser, politiske beslutninger og med skiftende begrundelser af moralsk og/eller diagnostisk karakter.” (s.15). De moralske domme over den arbejdsløse, og afvigende, person var altså med til at foranledige, at man opfordrede folk til at rejse ud af landet. Socialpolitisk viser bogen, at med løsgængerbegrebets store vidde var mennesker uden arbejde bestandigt i fare for at blive opfattet som uvillige og uværdige. På den måde indskriver bogen sig i en bredere historie om fattigdom og arbejdsløshed i Danmark, og bogen kan dermed være givtig læsning for fagfolk, der beskæftiger sig med udsatte i historien.